Nyevangelismen i Norge med vekt på de rosenianske lekpredikantene Jakob Traasdahl og Paul Gerhard Sand

Av dosent em. Erik Kjebekk

Bokverket *Vårløysing*

I bokverket *Vårløysing* har historikeren Oscar Handeland gitt en levende og spennende framstilling av deler av lekmannsbevegelsen i siste halvdel av 1800-tallet og de første årene av 1900-tallet. Det er særlig den lavkirkelige delen av lekmannsbevegelsen Handeland legger vekt på. Professor i kirkehistorie ved Menighetsfakultetet Edvard Sverdrup hadde i 1918 utgitt et femtiårsskrift om Indremisjonsselskapet. I dette verket var fokus særlig lagt vekt på kristenlivet på Østlandet. Handeland bestemte seg da for å skrive «om den store kristenrørsla på *Vestlandet* i siste halvparten av det 19. hundreåret» (Handeland, bind I. s. 8).

I første bindet av *Vårløysing* som utkom i 1922, er det særlig lekpredikanten Thormod Rettedal og tiden han virket i, som blir omtalt. Det er tydelig at Handeland som var en dyktig historiker, vurderte Rettedal høyt som forkynner. Rettedal står som et ideal av en lekpredikant for Handeland. Rettedal var i første delen av sitt liv som forkynner ingen typisk rosenianer. Forkynnelsen hans hadde da en mer pietistisk botsfarge. Men etter at Rettedal begynte å arbeide med skriftene til Rosenius, fikk også hans forkynnelse et mer roseniansk preg med vektlegging på lov og evangelium, forsoningen, rettferdiggjørelsen og frigjørelsen i Kristus. Men typisk rosenianer som Jakob Traasdahl og Paul Gerhard Sand ble han ikke.

Vårløysing bind II utkom først i 1934 og bind III i 1936. I denne artikkelen forholder jeg meg til den nye utgivelsen av *Vårløysing* fra 1966. I forordet til bind II kommer Handeland inn på forskjellige vurderinger av de større vekkelsesbevegelsene som gikk over store deler av Sør- Norge på 1800-tallet. Handeland skriver:

«Ivar Welle meiner at vekkjinga i 1850-åra er den største som landet har sett. Eg er ikkje samd med han i dette. *Å sjå til* hadde nok den johnsonske vekkjing større makt; for det fanst mest ingen opposisjon den gong, utanom grundtvigflokken. «Fråfallet» frå kristendomen var endå ukjent, både oppe og nede i samfunnet. Men skal ein døma etter det materiale som ligg føre, i bøker og blad og munnleg tradisjon, så er eg overtyda om at det aldri har vore ei tid i landet då så mange blei førde til *medvite, personleg* kristenliv som i dei store vekkjingane omkring hundreårsskiftet» (Handeland, bind II, s 16). I bind III av *Norsk Kirkehistorie* (s. 40) drøfter professor Carl Fr Wisløff dette spørsmålet og skriver at «det er meget vanskelig å ha noen bestemt oppfatning om et spørsmål som dette». Wisløff mener det er «utført altfor lite granskerarbeid» til å dra en endelig konklusjon om hvilken av attenhundretallets vekkelser som var størst.

For å få det beste perspektivet på den nyevangeliske vekkelsesbevegelsen er det etter min mening fruktbart og nødvendig å gi en skissemessig framstilling at de øvrige to store vekkelsene som gikk over Norge på 1800-tallet. Jeg tenker da på den haugianske vekkelsen og den johnsonske vekkelsen som i tid stort sett ligger noe foran den nyevangeliske vekkelsen. I denne sammenheng bruker jeg begrepet den nyevangeliske vekkelse om en rekker vekkelser som med impulser fra Rosenius sine skrifter gikk over Sør Norge før og etter år 1900.

Jeg er klar over at mange predikanter på Sør-Vestlandet med bakgrunn i en evangelikal angloamerikansk kristendomsforståelse hørte hjemme i en nyevangelisk sammenheng. Ikke så få predikanter som virket før og etter år 1900 hadde vært i Amerika og var blitt påvirket av vekkelsene ved de store vekkelsestalerne D.L Moody (1837–1899), C.H Spurgeon (1834–1892), R.A Torrey (1856–1928) og andre. Misvisende har en gjerne hevdet at disse forkynnerne stod for en reformert kristendomsforståelse. Men da skal en huske at reformert kristendomsforståelse har sine røtter tilbake til reformatorene Johan Calvin og delvis Huldreich Zwingli og andre. De evangelikale forkynnerne hadde imidlertid et kristendomssyn som avvek fra tradisjonell kalvinismen. Og selv om de i sentrale bibelske spørsmål lærte i overenstemmelse med den luthersk-rosenianske lære, hadde de særlig i spørsmål om sakramentene og tidshusholdningene en oppfatning som avvek også fra luthersk teologi.

Lekmannsbevegelsens grunnlegger

Bondegutten Hans Nielsen Hauge (1771-1924) står med rette som lekmannsbevegelsens grunnlegger i Norge. Etter sin ånds- og omvendelsesopplevelse i 1796 begynte han som lekpredikant. Det ble straks tent en ild i ham at han måtte fortelle andre om det han selv hadde opplevd og oppfordre folk til omvendelse. Han fikk virke i åtte år før han ble satt endelig fast i 1804 etter at han var fengslet i kortere opphold flere ganger. Det var særlig lovforordningen «Konventikkelparagrafen» som hindret ham i reise fritt omkring. «Konventikkelplakaten» sette forbud mot omreisende predikanter, og selv om den oppfordret til husandakt, måtte en lekpredikant ha tillatelse fra presten til å holde småmøter.

Da dommen over Hauge falt i 1814, var helsa hans knekket. Han kjøpte Bredtvedt Gård ved Christiania (Oslo) og drev den til han døde i 1824. Men den bevegelsen han satte i gang, vokste trass i motstand og førte til en bevisstgjøring særlig av lekfolket som et halvt århundre senere resulterte i at mange lekmannsorganisasjoner i Norge vokste fram i løpet av cirka 50 år. Hauge var aktiv på flere områder, i gårdsarbeid, i forskjellige håndverk, i handel, i kjøp og salg av fisk, i formidling av gårdhandel, i hjelp til å finne en høvelig ektemake til en person som trengte det. Men framfor alt var han en person som satte i gang en vekkelsesbevegelse som førte mange til en levende tro på Kristus. Hauge er trolig på mange vis den «største person» Norge har fostret.

Da Hauge stod fram som predikant, var mange prester preget av rasjonalismen. Denne åndsretning grep også litt etter hvert om seg blant lekfolket. Hauge derimot var preget av arven fra heim og skole. I heimen leste Hauge skrifter av Luther, Pontoppidan, Johann Arndt, Heinrich Myller og andre. I disse skriftene finner vi en kristendomsforståelse som er preget av pietistisk botsforståelse. Hauge la sterk vekt på Kristi gjerning i oss. Som vi senere skal se, la Rosenius sterkere vekt på Krist gjerning for oss. Etter den pietistiske forkynnelsen måtte en gå knust under loven før en etter kortere eller lengre tid kunne tro evangeliet. Mange ble vunnet for Gud også ved denne forkynnelsen. Men mange ble også sittende fast i lovisk strev.

Særlig gjennom haugianske predikanter Anders Nielsen Haave, Anders Redal og Mads Wefring, sangforfatter Bertha Canutta Aarflot og andre som virket som forkynnere omkring midten av 1800-tallet, ble de evangeliske tonene sterkere. Det førte til at haugianske forkynnelsen stort sett fløt harmonisk sammen med den johnsonske.

Den johnsonske vekkelse

Gisle Johnson (1822-1894**)** var fra 1848 først lektor i teologi ved universitetet i Christiania. I 1860 ble han professor, en stilling han hadde til 1891. Etter teologisk embetseksamen studerte han teologi og filosofi et par år ved forskjellig universiteter i Tyskland. Her ble han tiltrukket blant annet av erfaringsteologien som ble dosert i Erlangen. Da Johnson selv ble teologisk lærer, kom erfaringsteologien til å prege hans teologiske system. Også skriftene til Søren Kierkegaard, særlig hans bok «Enten Eller» (1843), fikk avgjørende betydning på Johnson.

Gisle Johnson virket i 1850-årene både som teologisk lærer og oppbyggelsestaler. Og på begge områder hadde hans ord sterk virkning. En av hans elever, den senere så kjente Johan Christian Heuch, gjør seg nok til talsmann for mange når han forteller:

«Hans forelesninger grep meg ofte således, at pennen uvilkårlig falt meg av hånden; så opptatt var jeg av det, jeg hadde hørt. Å tvile på riktigheten av hans utsagn, oppkom visst aldri i hans ekte disiplers hjerte. Vi skyldte ham så uendelig meget, mange av oss endog det liv, som for oss alene gav tilværelsen mening» (Molland, 1979, s. 194).

Johnsons forelesning blant studentene i troslære førte til vekkelse blant studentene. Om Johnsons forelesninger i hans velmaktsdager sier den samme biskop Heuch: «Vi stod like overfor Gud. Johnsons tale hadde et midtpunkt, omvendelse og frelse. Det var alt for ham, og alt annet ble intet for oss.» Studentene som ble grepet av vekkelsen, bragte *ilden* med seg utover landet. Hvordan dette kunne gå til, får vi en levende skildring av i det følgende: «Teologene skrev brev til sine foreldre, sine søsken, sine forloveder, sine venner og bekjente. I feriene kom de hjem, holdt oppbyggelser, bad og formante. Unge damer brakte bevegelsen med seg når de reiste på besøk til sine venninner. Badestedene var om sommeren ofte arnesteder for bevegelsen; derfra spredte den

seg igjen til «de tusen hjem». På forskjellige måter skar denne bevegelsen seg gjennom hele det norske samfunnet» (Molland, 1979, s. 200).
Lov og evangelium var sentrum i Johnsons forkynnelse og undervisning! For at et menneske skal bli frelst, er det nødvendig at loven får skape syndserkjennelse. Loven er et speil som viser hva menneskene er og hva de skulle være. Når et menneske slik har erkjent slik har erkjent sin synd og samtidig hører Ordets tale: du må omvende deg! Da erfarer et menneske at det ikke kan omvende seg, enda så mye det gjerne vil. For slike mennesker virker evangeliets ord om Jesu fullbrakte frelsesverk til omvendelse, syndenes forlatelse og frelse. Johnson betonte sterkt at det er evangeliet som virker omvendelse.
Gisle Johnsons forkynnelse av lov og evangelium, synd og nåde, dom og frelse, hadde stor virkning. Professor Einar Molland skriver: «Hele den åndelige atmosfæren i Kristiania ble forandret. Vekkelsen grep mennesker av alle samfunnsklasser som satt eller stod side ved side og hørte på Johnson. Det var noe nytt i et samfunn som i høy grad var preget av klasseforskjell. Men særlig virket Johnson på de dannede klasser» (Molland, 1979, s. 198).
Johnson mente egentlig at lekmannsforkynnelsen var i strid med den lutherske bekjennelsen, Augustana art. 14 der det «at i kirken bør ingen lære offentlig eller forvalte sakramentene uten at han er rettelig kalt». «Rettelig kalt» mente Johnson og de fleste prestene at bare ordinerte prester var. Men nå var Johnson av den oppfatning at der var en så stor nød i kirken at lekmannsforkynnelse måtte være tillat når den var under tilsyn av presten. På dette «nødsprinsippet» kom Lutherstiftelsen, en sammenslutning av indremisjonsforeninger på Østlandet, grunnlagt i 1868. Da Lutherstiftelsen i skiftet navn til Det norske lutherske Indremisjonsselskap i 1891, ble «nødsprinsippet» forlatt. «Nødsprinsippet» hadde for det meste vært godtatt av haugianerne, men ikke i folkevekkelsene som sveipte over Sør-Norge før og etter år 1900. Her ville en ikke akseptere noe nødsprinsipp. Predikanter som hørte til den nyevangeliske retning, reiste frimodig rundt og forkynte Guds ord, overbevist om at de hadde et indre kall fra Gud og et ytre kall fra troende mennesker i bygd og by.

Rosenianismen kommer til Norge

«Den rosenianske bevegelse brøt ikke som et stormvær over vårt land. Stille og umerket gled de nye tanker og synspunkter inn i forkynnelse,» skriver kirkehistoriker Godvin Ousland (Ousland 1978, s. 89). Den rosenianske forkynnelsen fant vei over Kjølen til Norge dels gjennom svenske lekpredikanter som virket hovedsakelig på Østlandet og dels gjennom bladet *Pietisten* som i en viss utstrekning ble lest her i landet. Oppbyggelsesbladet *Budbæreren* som forlagsbokhandler Wm Gram gav ut, bestod hovedsakelig av oversettelser fra *Pietisten*. Et par mindre oppbyggelsesblader brakte også mye stoff fra *Pietisten.* I 1874 utkom i bokform *Klar og usvikelig veiledning til fred* som den senere biskop N.J. Laache stod bak utgivelsen av. Det er en bok som har betydd mye for mange mennesker og som fortsatt utgis og leses med rikt utbytte. Rosenius sin store og omfattende kommentar til Romerbrevet ble oversatt til norsk av presten Chr. Dick og kom ut i bokform i slutten av 1860-årene. Dick oversatte og utgav også *Husandaktsboken* til Rosenius. I 1952 utkom *Husandaktsboken* i ny oversettelse av brødrene Øivind og Knut Andersen. Da den kom ut i 17. opplag, var den trykt på norsk i 120 000 eksemplar. I våre dager er den og andre bøker av Rosenius utgitt i ny språkdrakt av Hermod Hogganvik i Mandal. Flere enkeltstående bøker og bokserier av Rosenius er like til vår egen tid utgitt på norsk. Også bøker av Rosenius i dansk språkdrakt har hatt stor utbredelse i Norge.
«En skare av norske predikanter mottok avgjørende impulser fra Rosenius` forkynnelse» sier Carl Fr. Wisløff (Wisløff 1971, s. 42). Men en og annen ville ikke være med på «det nye». Kjøpmann Amlie i Haugesund skrev et par bøker med sterke angrep både på legmannsvirksomheten slik den etter hans mening hadde utviklet seg bort fra Hauges idealer og den rosenianskinspirerte forkynnelse som han beskrev som nyevangelisme. Nyevangelismen ble da knyttet sammen med verdensrettferdiggjørelse. Denne saken skal jeg komme tilbake til. Jeg nevner bare her at i Norge og blant lutheranere i Amerika kom det til sterke brytninger om nyevangelismen og verdensrettferdiggjørelsen.

Lars Oftedal – vekkelsespredikant og prest

Presten Lars Oftedal (1838–1900) var en meget kjent vekkelsespredikant på Sør-Vestlandet og videre utover. Særlig fra 1860-tallet til et stykke ut på 1880-tallet stod han i mange store vekkelser. Store menneskemasser samlet seg under hans talerstol. Og Oftedal fikk stor makt og innflytelse over tilhørerne. Professor Berge Furre framholder i sitt monumentale verk om Lars Oftedal at han i sin forkynnelse var påvirket av Hauge, Johnson og Rosenius. Han var ikke helt fri for lodde stemningen dit han kom for å få vite hva slags forkynnelse som var mest kjent og avholdt, og så forkynte han i den tradisjonen som var best likt. Men alltid sette «den oftedalske» fargen sitt preg på forkynnelsen. På spørsmålet om Oftedal var rosenianer, svarer Furre:

«Somme har meint det – med svakt grunnlag. Den rosenianske påverknaden vart sterkare med åra, men ikkje dominerande. Han hadde ei kritisk utveljande haldning til fri rosenianske impulsane, og personleg identifiserte han seg sterkare med andre tradisjonar – særleg frå Gisle Johnson og Hans Nielsen Hauge. Dessutan var det eit særmerkt «oftedalsk» element i forkynninga. Oftedal trong breiare bås enn andre predikantar som fekk – og tok imot – den rosenianske merkelappen, som t.d. Jakob Traasdahl og Paul Gerhard Sand» (Furre, 1990, s. 645).

Rosenianeren Jakob Traasdahl

Jakob Traasdahl (1838–1903) var fra Lesja i Nordre Gudbrandsdalen. Foreldrene var gårdbrukere og haugianere. Hjemmet var preget av nøysomhet og gudsfrykt. Jakob ble påvirket av foreldrenes bønner, formaninger og kristelige og eksemplariske livsførsel. I tillegg til barneskolen som var omgangsskole, gikk han etter konfirmasjonen et årskurs på en ungdomsskole som var i Lesja. I 1852 gikk en vekkelse over bygda. Vekkelsen var preget av haugiansk botsfromhet. Selv om Jakob kjente kallet til frelse, fikk han ikke noe åndelig gjennombrudd.

Jakob Traasdahl var en evnerik gutt. Han hadde lyst til å lære mer. 19 år gammel reiste han derfor til Fredrikstad i malerlære. Trangen etter å bli en levende kristen, fulgte ham. Etter hard sjelekamp fant han fram til fred med Gud i en metodistforsamling i byen. Kirkehistoriker Bernhard Eide skriver imidlertid:

«Det ble hverken den haugianske eller den metodistiske forkynnelsen som ga ham den åndelige friheten. Den beste vegledningen fikk han i skriftene til Carl Olof Rosenius (1816–1868), den kjente forkynneren og oppbyggelsesforfatteren. Særlig hjelp fikk han i kortere betraktninger og avhandlinger fra 1858 og senere ved Rosenius. De sto i det norske oppbyggelsesbladet *Budbæreren*. Men han fikk snart tak i kilden, det svenske bladet *Pietisten*, som var redigert av Rosenius selv. Ved siden av Bibelen ble Rosenius den forfatteren han leste mest. Fra Rosenius fikk han en kristelig påvirkning som ble helt avgjørende for hele livet» (Eide, 1963, s. 50).

I Fredrikstad fikk han sitt åndelige hjem hos metodistene. Det var derfor naturlig for ham å melde seg ut av Den norske kirke og inn i Metodistsamfunnet. Også Rosenius samarbeidet en tid sammen med metodisten Scott. Men verken Rosenius eller Scott tilegnet seg det metodistiske synet der det avvek fra luthersk kristendomsforståelse.

I hele sin lærlingetid som malersvenn i Fredrikstad brukte han fritiden til forkynnelse og Bernhard Eide skriver at han ble «en ildfull ung predikant». Kjennetegn på forkynnelsen til Rosenius som da også har preget Traasdahl sin forkynnelse i tiden i Fredrikstad, karakteriserer Eide slik:

«Alt nå fikk alle merke de rosenianske tonene. Kom som du er, ropte Rosenius, du orker ikke vaske av deg en eneste syndens flekk, om du strever alle dine dager. Men Kristus har sonet for all din synd, og Gud er forsonet i Kristus. Alle som tror på Kristi forsoningsverk, er rettferdige for Gud. Den eneste synden som kan dømme oss, er vantroen. Tro derfor, tro på Kristus. Om du har mange eller få synder, om du mener at du angrer meget eller lite, om du er hard eller myk, kald eller varm, det være alt det samme. Kristus har oppfylt loven fullkomment. Loven kan ikke skape liv, men slå i hjel. Kristus skaper liv i den ihjelslagne lovtrellen. Kristus har nåde for alle dine synder. Det er evangeliet. Når du er kommet til Kristus, kan du gjøre gode gjerninger. Da får du et nytt sinn som elsker Guds lov og som gjør Guds vilje» (Eide, 1963, s. 50).

Vinteren 1862 var læretiden som malersvenn i Fredrikstad over og Jakob reiste til Grytten i Romsdal, ikke så mange milene fra Lesja. I ukedagene drev han som maler og i helgene som predikant. Hans frigjørende forkynnelse ble til stor åndelig hjelp for de troende, særlig for de som

kanskje hadde gått og slitt i årevis under loven. Fordi han kjente godt til både den haugianske- og den rosenianske forkynnelsen, fikk han med sin forkynnelse være til velsignelse for mange av tilhørerne. Men av og til kunne motsetningene mellom den haugianske forkynnelsen og den rosenianske bli sterke. Det ser vi da Traasdahl kom til Kristiansund. Vi lar Handeland fortelle om det som skjedde da:

«Den første *faste* arbeidsplassen hans var *Kristiansund.* Her kom det til open «krig» mellom han og dei gamle haugianarane. Med eld og glo tale han om den «frie nåden» og innbaud kven som ville til å koma «som dei var» til Kristus. Og mange kom. På kvart møte stod det farm folk som vitna at dei hadde funne fred utan å fylgja den gamle oppskrifta: gå nedbøygd i årevis før ein våge å tru.

Då stokk gamlingane. Dette var «sjelefordærvende» lære. Det var å gjera vegen for lett til himmerike! Dei stengde bedehuset. På det siste møtet Traasdahl fekk ha i det gamle bedehuset, ville han gjera greide for striden, men då sløkte dei lyset – og ut måtte han med alle sine. Men venene hans bygde snart eit nytt hus, og han fekk arbeida som før» (Handeland, 1966, *Vårløysing*, bind II, s. 140-141).

Traasdahl virket en tid som forkynner i Evangelisk – luthersk Förening i Sverige. Der kom han sammen med flere av lederne i svensk vekkelsesliv, bl.a. Rosenius. Eide skriver at «også da var Sverige et høyt kulturfolk, som satte store krav til talere, både hva form og innhold angikk. For Traasdahl ble dette Sverige-opphold betydningsfullt som skolegang. Han var født taler, men manglet kunnskaper. Nå ble han drevet til et alvorlig bibelstudium. Samtidig arbeidet han grundig med talenes plan og oppbygging og prøvde mest mulig å gi dem en vakker og flytende framstilling. Den ry han fikk som fremragende forkynner, ble grunnlagt i disse år! Nå talte han ofte sammen med Rosenius. Under hans siste preken for en stor forsamling i Gøteborg, ble Rosenius rammet av slag, sank sammen og ble båret ned av Traasdahl og noen andre venner. Dette betydde brudd på de bånd som bandt Traasdahl til Sverige» (Eide, 1963, s. 51).

Etter at han kom tilbake til Norge, virket han en tid i Kristiansund igjen før han fikk kall fra Bergen Indremisjon om å komme til byen. Dermed fikk indremisjonen i Bergen en forkynner og lederpersonlighet av dimensjoner. Folk strømmet til møtene i store mengder. Og mange søkte frelse. Nytt forsamlingshus, Misjonshuset, stod ferdig i 1874. Traasdahl virket ikke bare som forkynner, han begynte også å skrive og gav ut både oppbyggelsesblader og bøker. Han var en dyktig forfatter. En av hans bøker, romanen *Åndelige brytninger,* kom i hele 85 000 eksemplarer.

Rosenianeren P.G. Sand

Paul Gerhard Sand (1848–1911) var født i Eiker ved Drammen. Mor hans var så glad i salmene til Paul Gerhard at hun kalte gutten opp etter han. Etter at han hadde giftet seg, slo de seg ned på Biri ved Mjøsa. Her ble de boende store deler av livet.

Også Sand som Traasdahl kom fra et haugiansk miljø. Men da han som ung mann kom inn i sterke åndelige brytninger, fikk han hjelp ved å lese i skriften ril Rosenius. En svensk lekpredikant, Norstrøm som virket en del på Østlandet hjalp ham også. Handeland skriver at «gjennom Rosenius og Norstrøm fekk han det sterke *evangeliske* draget som merkte forkynninga hans alt til det siste» (Handeland, 1966, *Vårløysing,* bind II, s. 161).

Sand tok den lavere lærerskoleeksamen og arbeidet en kortere periode som lærer. Da begynte han å reise rundt og forkynne på fritiden og i helgene. Handeland skriver at på tilhøyrarar skorta det aldri. Dei hadde snautt høyrt maken til talar»(Handeland, 1966, *Vårløysing,* bind II, s. 161). Jeg tar nå med et lengre sitat fra Handeland som gir et levende innblikk i Sand som forkynner, innholdet i forkynnelsen og vekkelse han stod i:

«Det store gjennombrotet kom i 1877. Då tok han ein langtur gjennom Nordre Land, Etnedalen og Valdres.

Det var i februar han kom til Etnedalen. Mange folk møtte fram alt til første møte, for gjetordet hadde gått føre han. Då han sa opp salmenummeret, las han dei to første strofene: «Hvo vil med til himmerike, kommer! Jesus roper nu.» Desse orda greip ei ung jente som hadde kome for å halda leven. Ho blei ein kristen og døde med gleda og fred året etter.

Andre møtet heldt han på garden Langeland. Folkemengda var då uvanleg stor: dei dømde på 300 menneske. Sand tok til å tala om dei 10 Guds bod. Han svinga storsleggja så det gneista for augo.

Han synte korleis kvar og ein hadde synda, i det minste i tanken, mot alle Guds bod. Ikkje *ein* er rettferdig. Og Gud er ein etande eld imot synda.
Så slo han om og tolka ordet: «Likesom Moses ophøyet slangen i ørkenen, således skal Menneskesønnen ophøyes, for at hver den som tror på ham, skal ha evig liv.» Og nå bar han fram eit vitnemål om Kristus så klårt, så levande og sterkt at ingen i den samlinga hadde høyrt maken. Det var reint nytt for dei fleste, og greip om hjarterøtene med uvanleg makt. Mange søkte Gud den kvelden.
Såleis gjekk det dag etter dag og kveld etter kveld. Når møtet var slutt, sat det ofte mange som gret og ikkje ville gå før dei hadde høyrt meir. Desse måtte Sand ta seg av. Men han hadde også eit auga med dei som skunda seg ut. Tidt gjekk han etter dei ut, tok dei i handa og sa dei eit ålvorsord.
Jamnast heldt han to møte om dagen: kl. 11 og kl. 5, og om sundagen ofte tri gonger. Møta var lange, det hende at han tala opp til 3 timar. Men folk merkte ikkje at tida gjekk. Åndsmakta hjå talaren reiv dei med.
Mellom møta fekk han så å seia aldri kvila. Då var han fåmælt. Det såg helst ut som han ikkje sansa stort av det som gjekk føre seg omkring han. For det meste sat han og tenkte og såg rett framfor seg. Han levde i si eiga verd til møtet kom. Då var heile mannen full av liv, då tala og song han time etter time som han skulle vera av stål og ikkje av kjøt og blod.
Men det sleit nok i lengda. Og endå verre for helsa var dei tronge møterom. For det meste laut han stå på ein stol i ein kald gang mellom to varme stover. Folk sat stuvde som sild i tunna beint innpå han. I slik luft laut han tala, og mangein gong leggja seg i kald seng når han hadde vore gjennomvåt av sveitte.
Det er truleg at han alt i desse første åra fekk frøet til den helseknekken som skulle fylgja han livet tilendes.
Han for gjennom mesteparten av Valdres og fleire andre bygdelag dette og dei to komande åra. Bygdene var reint omsnudde der han hadde fare. Og han slepte ikkje dei nyomvende av syne. Om ein månad eller to kom han att der han hadde vore før, og kunne då rettleida og styrke dei truande, serskilt dei unge. Han la stor vekt på at dei kas i Bibelen og andre gode bøker. Det var skriftene til Rosenius og Bunyan han helst bad dei å granska.
Når det gjekk ei tid at han ikkje kunne koma rundt til sine åndelege born, så sende han «vennebrev» - som dei gamle haugianarane hadde gjort. Eg har liggjande framfor meg avskrift av eit slikt brev, dagsett Steig i Biri den 20. juli 1880. Når ein tek unna den sterke evangeliske tone, så er det så likt dei eldre haugianske «vennebrev» både i form og innhald, at ein tar aldri tvila på kva åndeleg rot forfattaren har runne opp av» (Handeland, *Vårløysing,* bind II, 1966, s. 161-162)
De første årene Sand reiste som forkynner, virket han stort sett i Oppland og Sør- og Nord-Trøndelag. Vekkelse ble det mest alle steder han kom, og han ble etter hvert kjent som en av de største forkynnerne Norge hadde.
Også til Sunnmøre spredte gjetordet om Sand seg. Allerede i 1881 ble han bedt om å komme til Ålesund. Men ikke før i 1887 kom han. Oppslutningen om møtene hans var uvanlig stor både i selve Ålesund og i distriktet. Om det som nå skjedde i Ålesund, blir av Handeland skildret slik: «Det var då i *Ålesund* at Sand tok til. Han hadde lova å stansa ein månad, men det blei over fire. For nå tok vekkjinga fart og sette merke på heile byen. På det åndelege området har Ålesund aldri opplevde maken til det dei nå fekk sjå frametter hausten 1887 og våren 1888. Alt frå det første var søknaden stor, og snart blei bedehuset reint for lite, endå det tok minst 1200 menneske. Det var så stilt, så stilt når Sand tala. Det fylgde makt og mynd med den lågvaksne, sterkbygde og trauste mannen. Han ruvde på talarstolen. Men alle kjende at det var ikkje bare menneskemakt som strøymde ut frå personen og orda hans. *Guds* kraft fylgde han og låg over samlingane» (Handeland, 1966, *Vårløysing,* bind II, s. 166)
Utpå vinteren 1888 kom Thormod Rettedal og stod saman med Sand i vekkelsesarbeidet. De samarbeidet godt. Det same var tilfelle med sokneprest Lars Moe og kapellan O.K. Grimnes. Ikkje bare folk fra selve byen kom på møtene. Noen kom langveisfra, og fiskere som var i byen, spredte vekkelsen ut over bygdene på Sunnmøre. Det ble *Sandstorm* som var et stående uttrykk etter denne vekkelsen. Handeland nevner at det var mest folk fra middelklassen og underklassen som kom med

i vekkelsen, folk frå overklassen så de lite til på møtene. Som ofte ellers i slike tider, møtte vekkelsen også motstand, til dels hard motstand. Å utdype dette noe mer vil imidlertid sprenge rammen for denne artikkelen. Jeg viser til Oscar Handelands fyldige framstilling i *Vårløysing* bind II.

For å gi et inntrykk av Paul Gerhard Sand som forkynner og innholdet i hans forkynnelse, tar jeg med tet utdrag fra Ludvig Hopes foredrag om *Svingningar i den kristne forkynning.* Her skriver Hope blant annet:

«Paul Gerhard Sand var ein meister til å fortelje folk om dette å tru seg frelst med den trua dei hadde. Det var so visst ikkje ei ny tru me trong. Det var berre ein ny «gjenstand» for trua. – Dette hadde eg høve til å høyra mange gonger, særleg då eg i 1890–91 gjekk på emissærskulen i Bergen og P.G. Sand verka der samstundes.

«Det er ikkje *skeia* du skal leva av, det er *maten* i skeia. Det er ikkje *lommeboka* som gjer deg rik. Det er *pengane* som du har i henne. Bruk skeia du har og et med henne! Tru deg frelst med den trua du har!»

På emissærskulen hadde me Brandtzæg til styrar, og Traasdahl og prestane Meyer, Eckhoff, Iversen, Madsen og Jakob Sverdrup til lærarar. Men ingen av dei dei sa noko om denne P.G. Sand si forkynning om trua – i alle fall ikkje til oss på skulen.

Denne forkynninga slo serleg sterkt ned på Sunnmøre. Der møtte eg P.G. Sand og Anders Hovden på den første turen eg tok som forkynnar utanfor heimbygda mi. Desse to karane reiste då samen! For ei fager tid over Sunnmøre då! Eg kan så godt minnast når eg i stille vårkveldar gjekk ute åleine, iser ute på Rundøy – kunde eg her og der høyra ein veik sus frå ei krå attom steinar og husvegger. Det var folk som bad» (Hope, 1948, *Skrifter i Samling,* bind IX, s. 312-313).

Sand hadde «en god penn» som han brukte flittig. I 1880 utgav han ikke mindre enn fem småbøker, fire oppbyggelige skrifter og et om *Den gamle og nye retning i forkynnelsen*. Han utgav også en liten sangbok, *Pilgrims-Kvad*. Han skrev selv sanger, men noen poet var han ikke. Traasdahl og Sand utgav en stor prekenpostille, prekener etter tredje tekstrekke til hver søn- og helligdag. Jeg har ikke funnet ut hvilke år de utga den boken. Men den er blitt mye lest. Fortsatt kan en lese den med stort utbytte.

I 1890-årene trappet P.G. Sand ned sin forkynnervirksomhet. Han engasjerte seg da ikke så lite forretningsvirksomhet og eiendomsformidling. Han satte i gang Balberg kristelige sanatorium i Fåberg og hotell Augustin i Kristiania. Begge disse stedene bestyrte han i noen år. Denne virksomheten tok mye av hans tid og kraft. Til forskjell fra lekfolket på Vestlandet som stort sett var venstrefolk, så mente Sand at de kristne burde være høyrefolk. Hans venner på Vestlandet likte ikke hans politiske standpunkt i de spenningsfylte årene rundt århundreskiftet. «Men enda i sine siste år kunne han forkynne det hele evangelium med gripende virkning. I troen på det døde han på sin store gård Hovin i Østre Aker.» Skriver kirkehistoriker Ivar Welle i *Norges Kirkehistorie, Kirkens Historie*, bind III, s. 289.

P.G. Sand og nyevangelismen

P.G. Sand og mange av lekpredikantene som var påvirket av teologien til C.O. Rosenius i forkynnelsen, ble fra enkelte hold anklaget for å være nyevangelister. Sand avviste denne anklagen bestemt. Nyevangelismen ble gjerne knyttet sammen med «verdensrettferdiggjørelse». Hva denne går ut på, har Carl Fr. Wisløff skrevet innsiktsfullt om i *Norsk Kirkehistorie* bind III. Jeg siterer Wisløff:

«Ordet «ny-evangelisme» blir brukt i noe forskjellig betydning. I Sverige anvendes det til dels om hele den vekkelsesretning som bl.a. Rosenius hørte til. Men det anbefaler seg å bruke en annen uttrykksmåte, som har vært vanlig her i landet. Ny-evangelismen er da navnet på en ekstrem retning, som forkynte «verdensrettferdiggjørelse», det vil si at Gud hadde tilgitt alle mennesker deres synder i den stund Jesus døde. Alles synder *er* tilgitt, det gjenstår bare at en åpner øynene og tar det til seg. Retningen skjelner med andre ord ikke mellom forsoning og rettferdiggjørelse. Det bibelske rette er at *forsoningen* er fullbragt; Jesus har båret straffen for alle våre synder. Men *rettferdiggjørelsen* skjer her og nå, når synderen kommer til troen; da får han barnekår hos Gud. Ny-

evangelismen blander disse ting sammen. I denne mening er Rosenius ikke ny-evangelist» (Wisløff, s.44)

I tidsskriftet *Fast Grunn* nr 2, 1949 går Wisløff i artikkelen *Rosenius og læren om verdensrettferdiggjørelsen* mer grundig inn på spørsmålet om nyevangelismen og verdensrettferdiggjørelsen. Han oppsummerer sin undersøkelse slik:

«Rosenius har aldri forkynt verdens-rettferdiggjørelse. Han var tvert imot skeptisk overfor denne læren, det ser vi i visse perioder av livet hans. Det er ikke minst hans gammelpietistiske arv som får ham til å reagere slik. Riktignok finnes det i skriftene hans enkelte ord og uttrykk som kunne synes å stamme fra denne læren. Men disse uttrykkene får da sin forklaring ut fra sammenhengen Og som følge av kontroversen med Hedberg har han senere holdt disse uttrykkene borte fra sin forkynnelse.»

Rosenius fikk tidlig på 1840-tallet kontakt med den finske vekkelsespresten Fredrik Gabriel Hedberg i Østerbotten. I første omgang gledet Rosenius seg over den sterke evangeliske grunntonen i Hedbergs forkynnelse og kristendomsforståelse. Men da Rosenius i 1843 fikk et stykke av Hedberg som skulle inn i *Pietisten,* ble Rosenius så betenkt at han kom med noen forklarende tillegg. For her så det faktisk ut til at Hedberg var antinomist og at han hadde tilbøyeligheter i retning av verdensrettferdiggjørelse. Rosenius og Hedberg ble ikke enige, og de to vennene gled etter hvert fra hverandre.

Også evangelisten og sangeren Oscar Ahnfelt som virket en del i Norge, var til stede da Rosenius og Hedberg hadde sine samtaler. Ahnfelt hørte til i kretsen rundt Rosenius. Men til sorg for Rosenius begynte han å forkynne verdensrettferdiggjørelse. Senere sluttet han med det igjen, og mange, ja, like inn i kongehuset, var glad for å høre Ahnfelts budskap i ord og toner.

Nyevangelismen med verdensrettferdiggjørelse er blitt videreført i Skandinavia helt opp til vår egen tid. I forkynnelsen vil en imidlertid merke lite og ikke noe til dette når en sammenligner den eksempelvis med forkynnelse til Øyvind Andersen og Carl Fr. Wisløff som står som typiske representanter for roseniansk forkynnelse i Norge.

P.G Sand la i sin forkynnelse som vi har sett, vekten på evangeliet. Men han forkynte også loven. Og han kunne også ta haugianerne i forsvar når han syntes kritikken mot dem var uberettiget. Han ville ikke være med på at de lovtreller. I sin bok *Den gamle og den nye retningen i forkynnelsen* skriver Sand:

«Det hersker en forferdelig dømmesyke hos evangeliske kristne. Der blir påstått at f.eks. de gamle haugianere var alle sammen lovtreller. Hva de gamle haugianere angår, da var visselig retningen i det hele noe lovisk, likesom evangeliet på ingen måte kom til sin rett i forkynnelsen, men størstedelen av dem levde visselig på nåden i Kristus. De tok det strengt med sin helliggjørelse og stred mot synden. Dette hadde til følge at de ble utmattet og tømt på sitt eget og ble nødt til å henge fast ved ordet om den frie nåden. Mens mange nå for tiden på grunn av den mer klare forkynnelsen er utsatt for å få mer evangelium i hodet enn i hjertet, så var det for en stor del tilfelle omvendt før, det vil si: De gamle hadde mer evangelium i sitt hjerte enn i hodet» (sitert etter Ola Rudvin: *Indremisjonsselskapets Historie,* bind I, s. 334–335).

Begrepet nyevangelisme er blitt stående i forskningen og historiske framstillinger om vekkelsene før og etter år 1900. Dette gjelder i alle de nordiske land. Vekkelser som hadde roseniansk preg, blir dermed også omtalt som nyevangeliske, selv om altså kirkehistorikeren Wisløff mener vi ikke bør bruke denne betegnelsen. Å få til noen forandring på dette, lar seg trolig ikke gjøre. Når vi omtaler rosenianismen som nyevangelisme, bør vi ha derfor ha klart for oss hva vi legger i begrepet nyevangelisme.

–

—

Kilder og Litteratur

Dahlbacka, Ingvard, 1987. *Den Evangeliska Rørelsen i Svenska Østerbotten 1845–1910.* Åbo: Åbo Akademis Førlag.
Eide, Bernhard, Anker-Goli, Sofus, Ellingård, Ansgar, 1948. *Det Vestlandske Indremisjonsforbund gjennom 50 år.* Bergen: Utgjeve av Det Vestlandske Indremisjonsforbund.
Furre, Berge, 1990. *Soga om Lars Oftedal.* Oslo: Det Norske Samlaget.
Eide, Bernhard, 1963. *Med Livets Rett. Bergens Indremisjon gjennom 100 år.* Bergen: Utgitt av Bergens Indremisjon.
Handeland, Oscar, 1966. *Vårløysing.* Bind I-III. Bergen: A.S. Lunde & Co.s Forlag.
Hope, Ludvig, 1945. *Kyrkja og Guds folk.* Bind IX. i *Skrifter i Samling.* Bind I-IX. Bergen: A.S. Lunde & Co.s Forlag.
Kjebekk, Erik, 2004. *De gode ordene. Lunde Forlag 1905–2005.* Oslo. Lunde Forlag.
Kjebekk, Erik, 1996. «Reformert» innslag i norsk lekmannsbevegelse. *Fast Grunn,* Nr. 6.
Kjebekk, Erik, 1991. *Verden for Kristus. Norsk Luthersk Misjonssamband 1891 – 1991. Heimearbeidet.* Oslo: Lunde Forlag.
Molland, Einar 1979. *Norges kirkehistorie i det 19.århundre.* Bind I-II. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
Ousland, Godvin, 1978. *Vekkelsesretninger i norsk kirkeliv. Hva de lærte og siktet på.* Oslo: Luther Forlag.
Rudvin, Ola, 1967. *Indremisjonsselskapets Historie.* Bind I. Oslo: Lutherstiftelsens Forlag.
Stormark, Konrad, 1981. *En for alle og alle i en. Blad fra nyevangelismens historie og teologi.* Oslo: Luther Forlag.
Sverdrup, Edvard, 1918. *Fra Norges Kristenliv. Den Norske Lutherstiftelse og Det Norske Lutherske Indremisjonsselskap 1868 – 1918.* Kristiania: Utgitt av Det Norske Lutherske Indremisjonsselskap.
Welle, Ivar, 1948. *Norges Kirkehistorie. Kirkens Historie.* Bind III. Oslo: Lutherstiftelsens Forlag.
Wisløff, Carl Fr. 1971. *Norsk Kirkehistorie.* Bind III. Oslo: Lutherstiftelsen.
Wisløff, Carl Fr., 1949. Rosenius og læren om verdensrettferdiggjørelsen. Lærte Rosenius at folk ligger i helvete med tilgitte synder. *Fast Grunn,* nr.2.
Aarflot, Andreas, 1967. *Norsk Kirkehistorie.* Bind II. Oslo: Lutherstiftelsen.